

Wystawa „Regnum defendo ense et alis tego stricto. Malbork w Prusach Królewskich” - „Królestwa bronię dobytym mieczem i osłaniam skrzydłami. Malbork w Prusach Królewskich”

I. Wprowadzenie w problematykę wystawy

Zakres tematyczny i chronologiczny:

Celem wystawy historycznej jest zaprezentowanie dziejów zamku malborskiego, należących do niego rozległych królewskich żuławskich (ekonomia malborska), miasta Malborka, województwa malborskiego oraz części diecezji pomezjańskiej w okresie ich przynależności do Polski i funkcjonowania w ramach nowopowstałej prowincji Prusy Królewskie. Zakres chronologiczny wystawy rozpoczyna się od inkorporacji Prus do Korony Królestwa Polskiego przez króla Kazimierza Jagiellończyka (6 marca 1454 r.) i kończy na zajęciu w wyniku I rozbioru Polski miasta i zamku malborskiego przez oddziały pruskie 13 września 1772 r. Ponieważ wystawa obejmuje bardzo długi, ponad trzechsetletni okres historyczny, zakres uwzględnionej w scenariuszu tematyki siłą rzeczy musi być również bardzo szeroki:

1. Zamek malborski w latach 1457–1772

- dzieje polityczne (z akcentem położonym na ważne wydarzenia, tzn. wojny z zakonem, hołd pruski, trzy wojny szwedzkie, rozejm w Sztumskiej Wsi, pokój oliwski, I rozbiór itp.)
- zamek, miasto i Żuławy w nowych strukturach administracyjnych w Prusach Królewskich (województwo malborskie, powiat sądowy, sejmiki ziemskie, utworzenie powiatu malborskiego w 1764 r., XV – XVIII w.)
- wizyty władców w Malborku w drodze do Gdańska – zamek rezydencją królów polskich
- „pokoje królewskie” na Zamku Średnim (XV – XVIII w.)
- kancelaria królewska w Malborku
- urząd starosty malborskiego, jego reforma, starostowie malborscy (XV – XVIII w.)
- ordynacje królewskie dla zamku malborskiego (XVI – XVII w.)
- zamek siedzibą administratorów dóbr zamku malborskiego, podskarbiego pruskiego, ekonomia malborskiego i urzędów (XV – XVIII w.)
- administratorzy i ekonomowie malborscy
- inni urzędnicy (XV – XVIII w.)
- służba zamkowa
- gospodarka zamkowa (folwarki, młyny, browary, gorzelnie, lasy, jeziora, mennica królewska itd.)
- znaczenie zamku jako twierdzy – załoga wojskowa, arsenał artylerii koronnej (cekhauz), dowódcy, urzędy, funkcje wojskowe itd. (XV – XVIII w.)
- rezydencja zamkowa i miejska jezuitów – plany, mapy, dokumenty, archiwalia, zabytki z krypty Rexinów (XVII – XVIII w.)
- jurydyka zamkowa i jej dzierżawa (XVI – XVIII w.)

2. Dobra ziemskie zamku malborskiego na Wielkich i Małych Żuławach Malborskich, ekonomia malborska (XV – XVIII w.)

- administracja dobrami zamku malborskiego, wcielenie zamku oraz jego dóbr ziemskich do dóbr stołowych króla, powstanie i organizacja ekonomii malborskiej
- organizacja samorządu żuławskiego w dobrach zamku malborskiego (Wielkie i Małe Żuławy Malborskie)

- władza sędziowska
- ordynacje i mandaty królewskie dla mieszkańców Żuław
- gospodarka na Żuławach
- stosunki osadnicze i etniczne
- stosunki wyznaniowe
- dzierżawy (dla zasłużonych dworzan, żołnierzy itp.) i pensje (głównie XVI wiek)

3. Miasto królewskie Malbork (XV – XVIII w.)

- pozycja Malborka wśród miast Prus Królewskich
- prawa, przywileje i obowiązki miasta Malborka wobec królów polskich
- organizacja władz miejskich, obywatelstwo miejskie, stany, przedmieścia
- władza kościelna, biskupstwo i oficjałat pomezanski, biskupi chełmińscy, biskupi warmińscy jako Prezesi Ziemi Pruskiej
- reformacja, stosunki religijne oraz narodowościowe w mieście i na przedmieściach, jezuita

4. Województwo malborskie (XV – XVIII w.)

- Malbork miejscem odbywania zjazdów Stanów Pruskiej i sejmików generalnych Prus Królewskich
- inne miasta i miasteczka województwa: Elbląg, Dzierżgoń, Sztum, Nowy Staw
- senatorowie województwa: wojewodowie malborscy, kasztelanowie elbląscy
- starostwo grodowe, sąd grodzki dla województwa w Dzierżgoniu
- starostwa niegrodowe w Sztumie, Tolkmicku (starostowie)
- roki ziemskie i sejmiki wojewódzkie w Sztumie
- szlachta województwa malborskiego (rody szlacheckie, siedziby, dzierżawy)

DORMITORIUM I

1. PRUSY KRÓLEWSKIE, STAROSTWO I EKONOMIA MALBORSKA, WOJEWÓDZTWO MALBORSKIE, MIASTO MALBORK (PRAWA, RZEMIOSŁO, LUTERANIZM)

2. ZAMEK MALBORSKI JAKO CENTRUM ADMINISTRACYJNE

DORMITORIUM II

ZAMEK MALBORSKI JAKO TWIERDZA I ARSENAŁ

DORMITORIUM III

1. ZAMEK MALBORSKI JAKO REZYDENCJA KRÓLEWSKA

2. MENNICA KRÓLEWSKA W MALBORKU – MENNICA KORONNA I WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO

KOŚCIÓŁ NMP

JEZUICI W MALBORKU

Objaśnienie tytułu, motto, sloganu reklamowego:

„Regnum defendo ense et alis tego stricto. Malbork w Prusach Królewskich” – „Królestwa bronię dobytym mieczem i osłaniam skrzydłami. Malbork w Prusach Królewskich”

Sentencja łacińska umieszczona dookoła herbu Prus Królewskich, znajdującego się w najstarszej rewizji ekonomii malborskiej z 1590 r.

II. Określenie celu/celów i odbiorcy/odbiorców

Przygotowywana ekspozycja, której scenariusz zawarty jest na kolejnych stronach tego opracowania, ma być opowieścią o nowożytnym Malborku między 1454 a 1772 rokiem. Nie jest możliwe pełne omówienie problemów historycznych i artystycznych tych czasów. Przede wszystkim z powodu małych zasobów zabytkowych do tego okresu, które jednoznacznie kojarzyłyby się z zamkiem, miastem i regionem oraz ich historią. Zaproponowany scenariusz jest zatem pewnym kompromisem pomiędzy obecnym stanem badań a oczekiwaniami na szerokie opracowanie monograficzne tematu, które mamy nadzieję dzięki tej ekspozycji zostanie podjęte przez grono fachowców. Liczymy również na zainteresowanie tym wycinkiem dziejów Malborka przez młodsze pokolenie. Dzięki prezentacji ciekawych i cennych zabytków oraz planowanym działaniom edukacyjnym może dowie się więcej o przeszłości pokrzyżackiej stolicy, która stała się centrum ekonomii i rezydencją królów polskich, o czym nie wszyscy wiedzą.

III. Charakterystyka materiału ekspozycyjnego

Intencją autorów jest pokazanie na wystawie oryginalnych zabytków. Wyjątkiem będą dwa faksymile, które są jednak niezbędne w narracji, a których nie udało się wypożyczyć od właścicieli. Dużą grupę stanowią archiwalia – księgi, dokumenty, rysunki, kartografia. Nie zabraknie malarstwa (portrety) oraz rycin z epoki. Licznie reprezentowane będzie rzemiosło artystyczne, numizmaty oraz militaria.

Wśród prezentowanych zabytków największą grupę stanowią zbiory Muzeum Zamkowego w Malborku (90 pozycji inwentarzowych oraz ponad 20 artefaktów archeologicznych – z krypty w kaplicy św. Anny). 25 polskich instytucji (archiwa, muzea i kościoły) użyczą łącznie 73 zabytki. Użyczenia zagraniczne koncentrują się głównie na Szwecji – 2 instytucje państwowe oraz Niemczech – 2 muzea, łącznie 23 eksponaty.

- **lokalizacja:** Zamek Wysoki, dormitoria I-III i kościół zamkowy NMP

- **termin otwarcia:** 18.09.2021, **czas trwania:** do 31.12.2020

Realizacja:

- zespół kuratorski: **dr Rafał Panfil** – lider, Artur Dobry, Arkadiusz Dzikowski, dr Daniel Gosk, Justyna Lijka

- projekt plastyczny: Studio 1:1

- edukacja: Arkadiusz Dzikowski

- promocja: Dział Promocji MZM

- montaż i organizacja: Dział Organizacji Wystaw MZM

- opieka konserwatorska: Jolanta Ratuszna, Agnieszka Ruszkowska

Opis wystawy

Dormitorium I

Jesteśmy na wystawie zatytułowanej „Regnum defendo ense et alis tego stricto. Malbork w Prusach Królewskich”. Obejdziemy salę dookoła, zatrzymując się przy wybranych eksponatach.

Pierwsze plansze oraz dokumenty w gablotach przenoszą nas do połowy XV wieku. Po upadku państwa zakonu krzyżackiego w Prusach podjęto decyzję o inkorporacji tych terenów do Korony Królestwa Polskiego. Dokonał tego król Kazimierz Jagiellończyk w 1454 roku. Doprowadziło to do wybuchu wojny polsko-krzyżackiej, zwanej trzynastoletnią, która zakończyła się II pokojem toruńskim w 1466 roku. Na jego mocy potwierdzono przyłączenie do Korony Królestwa Polskiego nowej prowincji zwanej Prusami Królewskimi. W jej herbie znajdował się czarny orzeł z mieczem i koroną na szyi oraz łacińska sentencja, która jest także tytułem naszej wystawy: „Królestwa bronię dobytym mieczem i osłaniam skrzydłami”.

W ramach Prus Królewskich wyodrębniono trzy województwa: pomorskie, malborskie i chełmińskie.

Najważniejszym urzędnikiem królewskim w województwie malborskim był wojewoda malborski. W gablocie pod ścianą widzimy dwie księgi, które potwierdzają nadanie tego urzędu dwóm kolejnym wojewodom. W gablocie naprzeciwko ksiąg prezentowany jest garłacz, a więc broń palna z rozszerzaną przy wylocie lufą będąca na wyposażeniu straży wojewody w XVIII wieku.

Podejźmy teraz bliżej krótszej ściany i spójrzmy do gabloty, w której prezentowana jest pieczęć miejska Malborka. W 1457 r. miasto utraciło swój stołeczny charakter, uzyskując status miasta królewskiego. Malbork nie pełnił nigdy funkcji stolicy województwa, mimo że przyjęło ono od niego nazwę, nie był też siedzibą urzędów powiatowych i grodzkich. Podstawę utrzymania mieszkańców posiadających obywatelstwo miejskie stanowiło rzemiosło i handel, szczególnie zbożem i drewnem, które spławiano Wisłą i Nogatem. Pośród rzemiosł prym wiodły: piwowarstwo, sukiennictwo i rzeźnictwo.

Przejdźmy teraz dalej w kierunku dłuższej ściany. Eksponaty w gablotach są świadectwem stosunków religijnych w mieście. Już w XVI wieku, w okresie reformacji, Kościół katolicki w Prusach Królewskich znalazł się w odwrocie. W efekcie niemal całą ludność Malborka stanowili wyznawcy luteranizmu.

W 1569 roku król Zygmunt August udzielił luteranom w Malborku przywileju wolnego praktykowania swojej wiary. Dokument ten widzimy w skrajnej gablocie. Dodatkowo luteranie otrzymali prawo do współużytkowania kościoła parafialnego w mieście.

W tej części wystawy zobaczymy także wytwory malborskich rzemieślników. Najbardziej luksusowe przedmioty pochodzą z warsztatów złotników, zegarmistrzów i konwisarzy, czyli osób zajmujących się wyrobem i obróbką przedmiotów z cyny i spiżu.

Ostatnia część wystawy w tej sali ilustruje funkcję zamku malborskiego jako centrum administracyjnego. W drugiej połowie XV wieku w zamku malborskim wykształciła się administracja królewska, a twierdza stała się centrum administracyjnym rozległych

królewsczyzn żuławskich. W kolejnych latach wraz z reformami zmieniali się urzędnicy zarządzający zamkiem. Byli to starostowie, administratorzy i wreszcie ekonomowie.

W 1590 roku uchwałą sejmową dotychczasowe dobra zamku malborskiego włączono w skład prywatnych dóbr stołowych króla, przeznaczonych na utrzymanie władcy i jego dworu. Od tej pory nosiły one nazwę „ekonomii malborskiej”.

Dormitorium II

Podejźmy do gabloty stojącej na wprost wejścia.

W latach 1457–1772 malborski zamek i miasto Malbork były oblegane sześciokrotnie. Wiązało się to głównie z wojnami z krzyżakami oraz konfliktami polsko-szwedzkimi. W gablocie widzimy medale upamiętniające rozejm w Sztumskiej Wsi i pokój w Oliwie, który zakończył okres konfliktów między Polską a Szwecją w XVII wieku.

Kroniki i plany oblężeń znajdują się w gablotach na prawo, umieszczonych za kolumnami, wzdłuż dłuższej ściany. Podejźmy do nich.

Zobaczymy tam również portret Ludwika Wejhera – wojewody pomorskiego – który zmarł na zamku malborskim w 1656 roku podczas szwedzkiego oblężenia. Bohaterską obroną zamku dowodził wówczas jego brat – wojewoda malborski – Jakub Wejher.

Dla skutecznej obrony niezwykle ważne było uzbrojenie. Cekhauz czyli arsenał funkcjonował w zamku malborskim najpewniej już od momentu jego przejęcia przez króla polskiego. Ulokowany został w dawnym budynku krzyżackiej wozowni. Kolekcję broni oraz dokumentów związanych z uzbrojeniem widzimy w gablotach.

W XVI wieku piechota zamku składała się z 200 żołnierzy, którzy zamieszkiwali w domkach położonych na Zamku Niskim. Na ich wyposażeniu znajdowały się służące do obrony twierdz hakownice, jedną z nich widzimy w gablocie.

Na portretach na końcu sali widzimy natomiast szefów regimentów pieszych koronnych wyznaczonych przez Sejm Niemy do stacjonowania w Malborku i województwie malborskim.

Dormitorium III

W tej części wystawy uwagę zwraca stojący pośrodku sali duży portret króla Stefana Batorego. Najpierw spójrzmy jednak na gabloty i plansze widoczne po lewej i prawej stronie. Ukazują one zamek w Malborku jako rezydencję królewską. Kiedy w 1457 roku zamek przeszedł na własność królów polskich, przypisano mu funkcję najważniejszej czasowej siedziby władców polskich podczas ich pobytu w Prusach Królewskich. Głównym celem wypraw monarchów do Prus Królewskich był Gdańsk – najbogatsze i najpotężniejsze miasto Rzeczypospolitej. Zarówno Jagiellonowie, jak i królowie elekcyjni przyjeżdżali do niego przede wszystkim w celu odebrania hołdu od stanów pruskich i podkreślenia związków Prus Królewskich i Gdańska z Polską. Malborska twierdza gościła 12 królów polskich. Najczęściej, bo pięciokrotnie, Zygmunta III Wazę. Sylwetki wszystkich władców przedstawiono na planszach dookoła sali. Uzupełniają je pamiątki związane z czasem ich panowania. Zachęcam do samodzielnego zapoznania się z prezentowanymi tu opisami i eksponatami.

W ostatniej części sali przedstawiono wytwory malborskiej mennicy w czasach polskich. Na portretach widzimy królów Stefana Batorego, Zygmunta III Wazę i Jana Kazimierza, którzy regulowali pracę mennicy kolejnymi postanowieniami. W gablocie zobaczymy m.in. dukaty,

szelągi, trojaki czy szóstaki. O ich wybiciu w malborskiej mennicy świadczy znak w postaci pierścienia i trójkąta lub litery M.

Kościół NMP

W XVI wieku Kościół katolicki w Prusach Królewskich nie pełnił znaczącej roli. Aby nawrócić mieszkańców na katolicyzm, do Malborka sprowadzono jezuitów. W gablotach widzimy dokumenty poświadczające ich działalność nie tylko w mieście i regionie, ale również w zamku. Po wielu staraniach jezuita otrzymali zgodę na pracę w kościele na Zamku Wysokim, a na początku XVIII wieku – pozwolenie na zaadaptowanie krypty wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego na własne mauzoleum.

Przejdźmy w głąb pomieszczenia, do kolejnych eksponatów. Jak wspomniałem, na początku XVIII wieku jezuita otrzymali zgodę na organizowanie pochówku w zamkowej kaplicy św. Anny. W ciągu kolejnych 80 lat pochowano w niej 24 członków zakonu. W czasie prac konserwatorskich prowadzonych w 2015 roku pod posadzką odkryto schody prowadzące do krypty. W niej odnaleziono szczątki ludzkie oraz liczne zabytki ruchome, m.in. fragmenty ornatów, kielichy, szkaplerze oraz medaliki jezuita z wizerunkiem św. Ignacego. Wszystkie te zabytki prezentowane są zwiedzającym po raz pierwszy właśnie na tej wystawie.

Przywilej na użytkowanie kościoła zamkowego Najświętszej Marii Panny jezuita otrzymali od króla Jana Kazimierza w 1652 roku. Po modernizacji kościół zachował swoją strukturę architektoniczną. Zmieniło się jednak jego wyposażenie.

W prezbiterium stanął ołtarz św. Ignacego, którego relikty widzimy na wystawie.

Z dawnego barokowego wystroju pochodzą także figury: św. Jana Chrzciciela ubranego w skórę zwierzęcą oraz św. Ignacego Loyoli, który został ukazany w stroju liturgicznym. Stoi na obłoku z uskrzydłonymi główkami anielskimi i depcze lufę armatnią leżącą obok szyszaka.

Zwróćmy również uwagę na dwie podobne figury, zawieszane po lewej i prawej stronie prezbiterium. Pochodzą one z dawnego prospektu organowego, czyli frontowej obudowy organów. Są to dekoracje figuralne ukazujące postaci kobiety i młodzieńca stojących na skale. Niewiasta po lewej trzyma kartusz z glorią promienistą, kobieta po prawej – z monogramem IHS, krzyżem i przebitym sercem.